

Kaatsende Koningen

Kaatsen is eeuwenlang in grote delen van vooral Zuid- en West-Europa een vermaak van de adel geweest. Zo waren de prinsen van Oranje liefhebbers van het spel. Nederland heeft volgens Cees de Bondt minimaal vijftien adellijke kaatsbanen gehad. Daarvan zijn er nog drie min of meer in hun oorspronkelijke vorm bewaard, namelijk Kasteel Bergh in 's-Heerenberg, de kaatsbaan bij Huis ter Kleef in Haarlem en de kaatsbaan bij Kasteel Amerongen. De Bondt heeft eerder in dit blad apart aandacht aan die drie kaatsbanen besteed.¹ Daarvoor had hij al een uitvoerige studie laten verschijnen over Nederlandse kaatsbanen in het algemeen.²

Ook in Friesland zijn overdekte kaatsbanen geweest, in ieder geval in Leeuwarden (1532-plusminus 1709)³ en in Franeker (1630-1684).⁴ Nu waren de gebruikers daarvan weliswaar leden van de bourgeoisie respectievelijk studenten, maar het spel was hetzelfde. Andere landen waar de adel volop heeft gekaatst, waren onder meer Groot-Brittannië, Frankrijk en Italië. Over het laatste land heeft De Bondt vorig jaar een uitvoerige studie gepubliceerd: Royal Tennis in Renaissance Italy.⁵ Daar ga ik nu kort nader op in.

Rijk en informatief

Het is goed om vooraf vast te stellen dat waar wij de algemene term 'kaatsen' (of 'keatsen') gebruiken, ook voor de oudste hier beoefende varianten, CdB over 'tennis' spreekt. De auteur had daarover beslist duidelijker moeten zijn: wie niet beter weet, legt ten onrechte geen enkel verband tussen deze studie en ons kaatsen.⁶ 'Royal tennis' staat voor de Italiaanse kaatsvariant 'pallacorda' ('koordbal(spel)'). In CdB's beschrijving neemt Antonio Scaino's in 1555 verschenen *Trattato del giuoco della palla* een centrale plaats in.⁷ Diens in opdracht van Alfonso II d'Este, prins van Ferrara, geschreven 'tractaat' kan worden beschouwd als het oudste (en tegelijk zeer uitvoerige) kaatsreglement. Het boek bevat overigens, geheel naar de aard van het werk en de geest van de tijd, ook talrijke moralistische en filosofische beschouwingen.

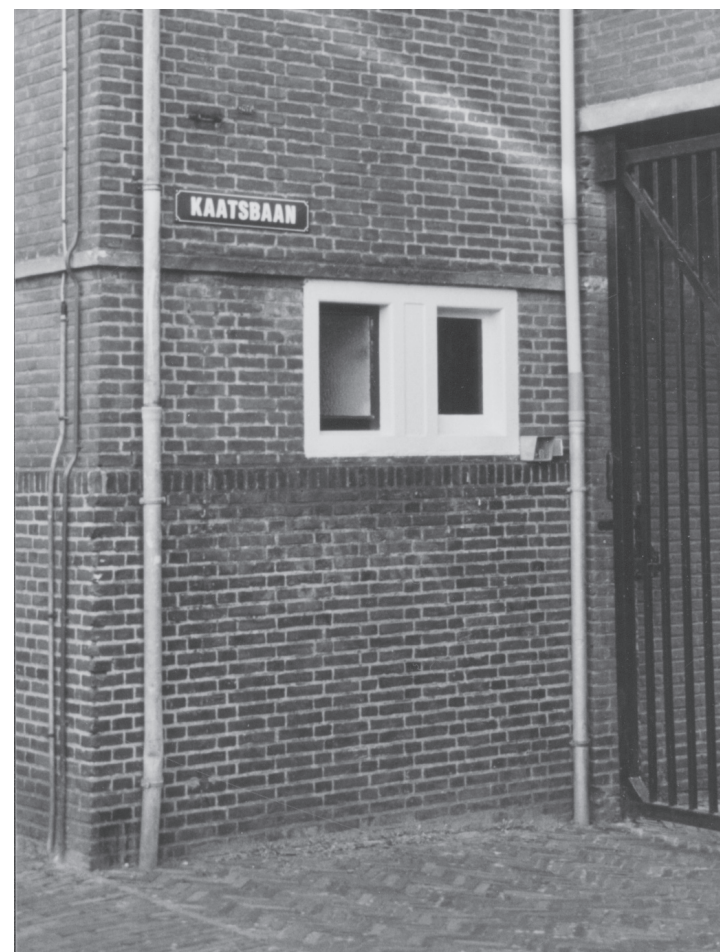
CdB's boek geeft primair een beschrijving van de kaatsbanen aan de Italiaanse Renaissance-hoven. Daarover handelen de hoofdstukken 4, 5, 7, 9, 10 en 11. De auteur heeft daarvoor veel onderzoek moeten verrichten, ook in archieven. Anders dan met name in Frankrijk, waar de door De Bondt beschreven kaatsvariant ook volop werd beoefend, is in Italië maar weinig onderzoek gedaan. Dankzij CdB krijgt de lezer informatie over het spel aan de hoven van bekende edellieden als bijvoorbeeld Federico da Montefeltro in Urbino, de Estes in Ferrara, de Gonzaga's in Mantova en de Medici's in Florence. In een afzonderlijk hoofdstuk (12) behandelt de schrijver het spel 'in papal Rome'. In een bijlage geeft CdB een overzicht van de ruim honderd door hem achterhaalde kaatsbanen aan Italiaanse hoven (1430-1800). Die waren in Noord-Italië

geconcentreerd. Geen daarvan is in zijn originele vorm bewaard gebleven. Toch kost het soms weinig moeite om een beeld van het spel en de hele entourage daaromheen te krijgen. In de uitgestrekte, fraai aangelegde tuin van de schitterende Medici-villa in Poggio a Caiano nabij Florence staat nog steeds een voormalige kaatsbaan, zij het niet de originele. Met enige fantasie zie je hier de Medici's en hun gasten spelen.

Nadat het verval al een eeuw eerder was ingezet, was het spel rond 1800 grotendeels verdwenen aan de Italiaanse hoven. De schrijver verdient veel lof voor dit deel van zijn boek, niet alleen vanwege zijn pionierswerk, maar ook omdat hij zijn beschrijving in de context van de Italiaanse Renaissance-cultuur plaatst. In dat opzicht is het boek ook voor niet-kaatsliefhebbers de moeite waard. CdB heeft verder een scherp oog voor de inrichting van de adellijke kaatsbanen (het onderwerp komt regelmatig aan de orde en hoofdstuk 8 is er helemaal aan gewijd). Boeiend zijn ook het hoofdstuk over kaatsbanen die naderhand als theater werden gebruikt (13) en dat over kaatsen in de (schilder)kunst (14). Door zijn grote kennis van het spel is de auteur in staat nieuwe kunst-historische interpretaties te geven, bijvoorbeeld van een schilderij uit de school van de wereldberoemde Caravaggio (1571-1610).

Een enkele kritische noot

De inleidende hoofdstukken behandelen, naast een introductie van het onderwerp (1) het balspel in de Klassieke Oudheid (2), de oorsprong van het kaatsen (3) en de oorsprong van de 'Royal Game of Tennis' (4). Op dit deel van het boek valt het een en ander af te dingen. Ik noem een enkel hoofdpunt. De auteur legt, op gezag

Van de voormalige kaatsbaan in Leeuwarden is niets bewaard gebleven. Alleen de namen 'Kaatsbaan' in de Bagijnestraat en 'Het Ravet' op de gevel van 'Bar Pub Fire' aan de 'stille kant' van de Nieuwestad herinneren aan de plaats waar de kaatsbaan ooit heeft gestaan.
(Foto's: Pien Breuker-van der Eems)

van Antonio Scaino, te gemakkelijk een direct verband tussen de balspelen in de Griekse en Romeinse Oudheid en de door hem beschreven varianten. Aangaande de uiteenlopende visies van Heiner Gillmeister en Roger Morgan over de oorsprong van het kaatsen kiest hij zonder duidelijke argumentatie voor de zienswijze van de laatste (wellicht omdat Morgan, heel

Tennis Bond doet al jaren veel moeite de kaatsbaan in Haarlem haar oorspronkelijke functie terug te geven. Het realiseren van die doelstelling is grotendeels een kwestie van geld. Het bestuur van de bond had eind 2006 kans gezien Huis ter Kleef als een van de zestien door de Avro genomineerde Nederlandse monumenten mee te laten dingen naar de hoofdprijs van één miljoen euro, die ter beschikking was gesteld door de BankGiroLoterij. Jammergenoeg is de vorstelijke prijs aan de kaatsbaan voorbijgegaan. Het is te hopen dat de pogingen van het bestuur toch nog zullen slagen: daarmee zou een meer dan vijf eeuwen oude, vrijwel ongewijzigde kaatsvariant opnieuw in ons land kunnen worden gespeeld.

Pieter Breuker

1. Zie voor een beschrijving: Cees de Bondt. 'De drie nog bestaande Nederlandse Kaatsbanen.' In: *De Kaatsfreon*, jrg. 14 (2005), pp. 14-17.

2. Cees de Bondt. "Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen ...?; tennis in Nederland tussen 1500 en 1800." Hilversum, 1993.

3. Zie: Jaap J. Kalma. *Kaatsen in Friesland* [...]. Franeker, 1972, p. 45-47 en: Meindert Schroor, Jan Faber en Harm Nijboer. *Fontes Leovardiensis; Leeuwarder Historische Reeks VII*. Leeuwarden, 2002, p. 167. Zie ook: Germ Gjaltema. 'Geschiedenis van de kaatssport in Leeuwarden'. In: *Cluborgaan van de LKC*, 43ste jrg. (2006), nr. 196, pp. 14-15.

4. Zie voor de meest recente en uitvoerige beschrijving van de Franeker kaatsbaan: Pieter Breuker. "Ballonbal" en de studintekaatsbanen yn Frjentsjer (1630-1684). In: *De Kaatsfreon*, jrg. 14 (2005), pp. 24-31.

5. Cees de Bondt. *Royal tennis in Renaissance Italy*. Turnhout, 2006.

6. Zie over het gebruik van de termen 'tennissen' en 'kaatsen': Pieter Breuker. 'Twee kaatsvoorstellingen van Adriaen van de Venne'. In: *de Sportwereld*, nr. 41 (juli 2006), p. 9.

7. Voor een vertaling in het Engels zie: W. Ker-shaw en P.A. Negretti. *Trattato del giuoco della palla. Treatise of the Ball Game*. Londen, 1984.

8. Giancarlo Capici. *Sphaeristerium; il circo per*

Royal Tennis

Royal tennis dankt zijn naam aan zijn voorname beoefenaren. De term veranderde in real tennis nadat de Engelse major Walter Clopton Wingfield in 1874 het nu wereldwijd beoefende lawn tennis had ontwikkeld (dat overigens in hoge mate is gebaseerd op royal tennis).

Real tennis, dat als enkel- of als dubbelspel kan worden gespeeld, is een met behulp van rackets in overdekte banen van ongeveer 30 meter lang x 10 meter breed x 7,5 meter hoog beoefend balspel. Het speelveld is verdeeld in een opslag- en een terugslagheft (service en hazard side, gescheiden door een net. De massieve, niet helemaal ronde bal wordt vanaf de vaste opslagplaats op de schuin aflopende dakhelft (de penthouse) geslagen, waarop hij minimaal eenmaal moet stuiten. De bal mag, na eerst ook nog een keer op de vloer te zijn gestuit, worden teruggeslagen.

Spelers kunnen direct punten winnen door als serveerder de bal in de grille of in winning gallery in de terugslagheft te plaatsen en door als

retourneerder de bal in de dedans aan de andere kant te slaan.

Een andere veel voorkomende manier om directe winst te boeken zijn foutslagen van de tegenstander, bijvoorbeeld doordat die de bal in het net of buiten de baan plaatst.

Een essentieel onderdeel van het spel zijn de kaatsen (chases), onbesliste slagen. Er kunnen, afhankelijk van de stand, één of twee kaatsen ontstaan. Hoe 'dieper' de kaats, dat wil zeggen hoe verder van het net, hoe beter. Na het slaan van de kaats(en) verwisselen de spelers van helft en daarmee van functie en wordt er om de kaats(en) gespeeld. Vier winnende slagen (15-30-45- (later 40)- 60) vormen een spel (game). Zes games maken een set en gewoonlijk is drie sets uit.⁹ De overeenkomsten met ons kaatsen zijn dus groot, maar er zijn ook duidelijke verschillen, met name voor wat betreft het speelveld, het gebruik van een racket, het scoren via openingen en het slaan via een dak.

il gioco del pallone I-II. Z.p. [Rome], 1989. De schrijver had in die zeer rijke studie, naast uiteraard pallone, ook veel informatie kunnen vinden over andere Italiaanse kaatsvarianten en hun relatie met de Klassieke Oudheid en over het gebruik van de voormalige pallonebaan in Macerata (De Marken) als (onder meer) circusterrein en theater.

9. In theorie is het dus mogelijk om de partij in minimaal $4 \times 6 \times 3 = 72$ winnende slagen uit te maken. Dan moet de opslager geen fouten maken en er mogen geen kaatsen ontstaan. De praktijk is natuurlijk anders. Ter vergelijking: een (Friese) kaatspartij kan in minimaal 24 slagen worden beëindigd. Ik hoop in een ander verband op het tellen bij het kaatsen terug te komen.